

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ПІДСВІДОМІ СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ В УМОВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У статті порушено проблему динаміки політичних та культурних процесів у Басарабії на історичному тлі XVIII–XXI ст. та впливу політичних факторів на національну самосвідомість.

Ключові слова: національна ідентичність, національна традиція, ментальність, південноукраїнський регіон, етнічна історія.

Український Південь – один із найстрокатіших у етнічному плані регіонів нашої держави. Через системну русифікацію місцевого населення може скластися враження, що український етнічний компонент тут загалом відсутній. І це при тому, що він постійно становив і становить більшість і в цьому краї України.

Питання забезпечення духовних потреб цієї більшості населення за роки української незалежності так до цього регіону й не дійшло. Тим часом агресивне поведіння представників російської національної меншини стримує процес самоорганізації українського населення для задоволення власних культурно-національних потреб. Натомість на кожному кроці від представників місцевої влади лунають слова про багатонаціональний склад місцевого населення. Оскільки ж ця ідея успадкована від радянських часів, складається враження, що все справедливо, все нормально і все так має бути, як і було, тобто об'єднуючим началом усіх народів, які проживають на Українському Півдні, повинна бути російська мова і культура російської національної меншини.

Сільське населення в цьому регіоні проживає компактно в межах своєї національної громади, відтак існують українські, молдавські, болгарські, гагаузькі, липованські села. Тема задоволення їхніх культурно-національних запитів саморегулюються самими мешканцями сіл. Однак, як тільки сільська дитина опиняється в місті, вона втрачає свою національну ідентичність і прилаштовується до російської масової культури. В площині цієї адаптації і перебуває питання впливу національної самоідентифікації населення на розвиток національних традицій, а відтак і можливості самоорганізації процесу повернення до власної культури в умовах поліетнічності. Однак ніде в світі нічого подібного не відбувається. Звичайно, держава першочергово дбає про забезпечення культурних потреб титульної нації, але й сприяє задоволенню аналогічних потреб інших національних громад, які мають окремо власні клуби, церкви, недільні школи, в яких діти представників національних меншин вивчають власну писемну мову, історію, культуру свого етносу. Українська, молдавська, болгарська, гагаузька дитина все це поступово втрачає, як тільки опиняється в місті. Для російської цих проблем не виникає і виникати не може вже хоча

б тому, що й російських сіл в цьому регіоні майже нема. Росіяни проживають лише в містах. Отож, на сьогодні Українська держава з надлишком забезпечує культурні запити лише однієї частини населення – російської. Тих же, хто змушений, опинившись у міському середовищі, ламати свою мову, психіку, російські державні чинники та їхні агенти в Україні спішно оголошують «русскоязычным населением». Не народом, зважмо, а лише «населением», тобто біологічною масою без культури, традицій, власної мови. Якщо ж зважити, що міграція сільського населення до міста відбувається все швидшими темпами, то таке «население» скоро становитиме тотальну більшість. Без своєї культури, власних родових і національних традицій ця більшість легко передбачувана. Крім задоволення фізичних потреб, їй більше нічого не треба, в т. ч. й чужої культури, якої вона не сприймає. А саме культура, самоповага, честь роду, почуття причетності до історії свого народу й стають стримуючими факторами в умовах суспільних негараздів. Тому масові заворушення рідко виникали по селах, а головно в містах зі змішаним етнічним компонентом. Якщо ж Україна не зможе уникнути економічних криз і в майбутньому, не Крим, де можливі лише протистояння на міжнаціональній основі, а міста Українського Півдня будуть постійним фактором заворушень з економічними вимогами. Додатковим чинником може бути те, що тут відсутні національні еліти, немає національних лідерів, чий авторитет міг би слугувати запорукою стабільності. Виховання ж національного лідера без відчуття власної гідності через належність до кращих традицій та історичних досягнень свого народу також неможливе.

Яке місце в процесі становлення національних еліт посідає відчуття національної ідентичності – основний акцент цієї статті.

Перша необхідна складова цього процесу виховання – засвоєння національних традицій – просте відтворення усталених форм колективного життя. Основа традиції – повторення прийомів, формул, стереотипів поведінки. Стійкість традицій виступає одним із головних факторів стабільності суспільства попри його прагнення вдосконалення і оновлення.

Особливість традиції в тому, що вона існує як цілісна формула дій, в якій злиті разом мета, спосіб, засіб, мотивація. Людина, яка діє за традицією, знає, що вона робить правильно, так, як треба, так, як в цьому випадку роблять всі. Ось чому традиція може слугувати опорою моралі.

Близьке за значенням до традиції поняття «звичай». Проте це лише фрагмент культурної традиції, стійкий спосіб поведінки, її зовнішній матеріальний вираз.

Одна із стабілізуючих факторів культурної традиції – норми. Норма слугує умовою стабільності культури, її регламентацією.

Національні особливості культури позначаються поняттями «національний характер» та «ментальність». Поняття *національний характер* охоплює типові якості і психічні особливості етнічної спільноти, які сформувалися етносом упродовж багатьох віків проживання його на спільній

території і відрізняють його від сусідніх народів¹.

Отже, ментальність фіксує не тільки усвідомлені людьми типи мислення та відчуття, але й процеси, що протікають підсвідомо, так зване колективне несвідоме, вона власне становить той невлесимий феномен, який представники романтичної школи у фольклористиці нарекли «духом народу».

Різниця між культурами зберігається, якщо в середині кожної зберігаються особливості, що роблять людей, носіїв однієї культури, в чомусь подібними. Йдеться про уніфікацію поведінки людей в рамках однієї культурної спільноти. Різко відмінні особливості спонукають до їх стирання з подальшою асиміляцією до загально усталених норм.

Культурні суспільства, основані на традиціях, вирізняються високим ступенем одноманітності. Але з ослабленням культуротворчої ролі традиції в складних пізніх суспільствах виробляється особливий механізм уніфікації, дія якого описується поняттям парадигма – характерний для даної культури взірець вирішення інтелектуальних чи практичних завдань².

У цьому зв'язку видається доцільним і продуктивним народознавче, зокрема фольклористичне, вивчення складових компонентів загальнонаціональної системи культурної цілісності.

Найоб'єктивніше джерело інформації про стан національних традицій на українському Півдні – його усна історія (археографія). Її початки в цьому регіоні, на думку дослідників, можна виводити ще з першої половини ХІХ ст., коли архієпископ Гавриїл Розанов записував оповідь колишнього запорожця Микити Леонтійовича Коржа³. Далі продовжив використання джерел усної історії Дмитро Яворницький у своїх дослідженнях запорозького козацтва та південноукраїнського регіону⁴, потім чимала кількість краєзнавчих розвідок також ґрунтувалася на оповідях старожилів, військових ветеранів і т. п.

Історія південноукраїнського регіону постає дійсно як історія різних національних, етнічних спільнот з певним, в кожному випадку, рівнем консервації та мобільності свого соціокультурного середовища.

В поліетнічному регіоні питання «що ж таке національна ідентичність», як правило, перебуває в постійному притупленні, його намагаються подати як неактуальне. При цьому такий його стан постійно «працює» на домінуючу національну еліту. Якщо виходити з етимології поняття, то «identifico» з латині означає «ототожнення», «уподібнення». В соціально-філософських дослідженнях це поняття вживається, перш за все, у значенні самоототожнення, ототожнення з «іншим» та певною соціальною

¹ Лозко Г. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та релігіознавчий аспект. – К., 2001. – С. 66.

² Соколова Л. С. Засоби вивчення національної культури // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6–8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя, 2005. – С.162–163.

³ Журба О. І. Місце археографії у збереженні писемних пам'яток історії // Гуманітарний журнал. – 2003. – № 1. – С. 15.

⁴ Яворницький Д. І. Запорозжя в залишках старовини і переказах народу. – К., 1995. – 447 с.

групою. Однак найбільш суттєва, на думку науковців, етнічна або національно-культурна ідентифікація, що вирішує проблеми утвердження особистої гідності через колективне конституювання в світі різних націй і народів «людини культури», яка і забезпечує реалізацію гуманістичних цінностей та етико-онтологічних смислів буття людини як одиниці етносу, народу, нації. Саме таке конституювання, з іншого боку, забезпечує складання людей у цілісні народи¹. Утрата ідентичності провокує ціннісну деструкцію, неузгодженість цінностей або їх повну втрату – аномію, що особливо небезпечно в масштабах нації, суспільства, оскільки такий стан є ґрунтом і соціальних деструкцій. Втрата ідентичності відкидає нашу здатність розуміти та знаходити істинні буттєвісні смисли, не припускаючись прийняття повної індивідуалізації людини та, одночасно, безсилля суспільства². Культурна ідентифікація особистості, повинна конституювати «міру людськості, творчого саморозвитку і свободи»³. Така ідентифікація може бути визнана способом укорінення людини у бутті, складним, багатоманітним, суперечливим процесом взаємодії об'єктивного і суб'єктивного, нормативного та дескриптивного, загальнолюдського та національно-культурного, а також процесом взаємовпливу певних соціальних умов «входження» особистості в культуру, тобто, пануючих цінностей, смислів та ідеалів, що стимулюють духовність. Найрельєфніше цей критерій проступає у феномені національного культурного буття. В процесі соціокультурної національної ідентифікації суб'єкта укорінення індивідуально-неповторне, самобутнє виражає себе у ментальності, як світоглядно-психологічних особливостях ставлення до власного буття і буття світу⁴.

Менталітет українця сформувався під впливом специфічних обставин історичної долі, географічного положення (між Сходом та Заходом), витоків із автохтонної землеробної цивілізації. Поодинокі спостереження рис характеру української людини відомі з давніх часів. Перші спроби цілісно охопити національний характер робились у ХІХ сторіччі українськими дослідниками: Миколою Костомаровим, Іваном Нечуєм-Левицьким, Михайлом Максимовичем, Пантелеймоном Кулішем. У ХХ сторіччі український менталітет стає предметом дослідження В'ячеслава Липинського, Дмитра Чижевського, Євгена Маланюка, Івана Мірчука, Михайла Грушевського та влучно систематизується у так званій характерології Олега Кульчицького.

Визначивши національну ментальність як підсвідому складову національної ідентичності, можемо виділити основні риси національної ментальності українців. Всі згадані дослідники зазначають, що головними

¹ Цимбал Т. В. Український менталітет в контексті проблеми буттєвісного укорінення людини // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6–8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя, 2005. – С.72–76.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

особливостями української ментальності є інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті світу, зосередженість людини на проблемах світу внутрішнього; кардоцентричність і, як її прояв, – сентименталізм, чутливість, любов до природи, естетизм народного життя, перевага емоційного, почуттєвого над інтелектом та волею. Але поряд із позитивними моментами автори виділяють певний брак якостей українців: нечіткість цілей, недостатність стійкості, дисципліни та організованості. Важливими вважаються і такі риси: індивідуалізм, повага до людини та її свободи, демократичність, рівність у відносинах, шанобливе ставлення до землі, природи, працелюбність, толерантність, життєлюбність, пісенність, ліричність, поетичність світосприйняття. На думку дослідниці Тетяни Цимбал, окремо варто наголосити на таких рисах українця, як інтровертивність, що позначається на постійному прагненні творчості, духовних і моральних екзерсисах, містицизмі і релігійності, деякою мірою пасивності і заглибленості, покірності і терплячості після виливу творчих сил, які потребували енергії і активності та байдужість до всього у моменти творчих спадів¹.

На рівні ментальності й національного характеру виділяємо особливості характерології українця, що впливають на створення та існування певного ідеалу людини в українській культурі. «Українська людина – це не занадто «раціональна» західна людина, не тиран або вічний раб зі Сходу, а людина віруюча, духовно багата, добра, суверенна і толерантна, тобто гуманна. Гуманізм передбачає певний тип відношень індивідів один до одного. Найбільш адекватною формою таких відношень є особистий контакт, засобом якого люди діляться знаннями, почуттями, настроями. Це задає парадигму духовно-емоційної єдності людей на підставі комунікації та взаєморозуміння»².

Такий ментальнісний тип можна вважати ідеальним для поширення чужорідних впливів. Тому асиміляція українців до домінуючого в державній політиці російської імперії, а згодом її правонаступниці радянської держави, відбувалася нечуваними в історії інших поневолених народів темпами.

Сам факт впливу московської культури на землях Українського Півдня не такий уже й давній. Лише у XVIII ст. порожні простори між Москвою і козацьким краєм заповнили українські колоністи (Слобожанщина). Там, де зіткнення було давніше, як на Сіверщині і Донщині, український і московський елементи не змішуються.

Як зазначає Юрій Липа, взагалі, не знати, чи московини в своїй масі мають якийсь експансивний розмах на захід і південь. У XVIII і XIX століттях, всупереч намаганням Петербургу, вони не виявили цієї здатності, хоча воєнна й адміністративна влада цілими тисячами переганяла московинів

¹ Цимбал Т. В. Український менталітет в контексті проблеми буттєвісного укорінення людини// Державна етнопонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6–8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя, 2005. – С.74.

² Там само. – С. 75.

на Слобожанщину, над Чорне море, Бессарабію і Крим, щоб хоч трохи обмежити натуральну експансію українців. Та головна маса москвинів виявилась обезсиленою: по-перше, антимосковським способом правління (пригадаймо тільки еміграцію у XVII ст. дуже цінної релігійної групи «розкольників», що нагадує еміграцію гугенотів із Франції); по-друге, примусовим вигнанням до колонізації, наприклад, до Сибіру, цілих областей і поколінь; по-третє, розпорошення верхів московського народу виключно на адміністрацію серед чужинців та інше¹.

Отже, фізичних впливів москвинів на українську расу нема ніяких. Імпрегнація з їх боку була дуже незначною і не залишила слідів. Як відвіку хліборобська раса, українці не мають здатності до сприйняття московської духовної домішки². Не краще стоїть і питання щодо кровозмішування. З досліджень істориків, соціологів, етнологів, антропологів теж вимальовується доволі неприваблива картина, що дозволяє зробити певні узагальнення та висновки в цьому напрямку. Москвини як домішка крові – це явище досі «виїмкове в українській расі»³. Українські села цілковито відокремлювалися від російських. За ганьбу для себе вийти заміж за москвина, хоч би й багатія, вважала навіть найбідніша українка. Не прийнятним було й найматися в московських селах. Останні абсолютно не змішувалися з українськими (чого не можна було сказати про інші (німецькі, молдавські, болгарські чи голландські села). Цей факт Юрій Липа пов'язує зі спорідненістю московської крові з фінською. Наприклад, від шлюбу москвина з татаркою або фінкою з'являються діти з тотожними до батьківських кров'яними групами. Від шлюбу ж москвина з вірменкою чи полькою (отже, не з фінсько-монгольським субстратом) діти не успадковують батьківських кров'яних груп⁴.

Тим самим біологічна антропология підкреслює спорідненість московської крові з фінсько-монгольським, а не з західно-південними сусідами москвинів. Таким чином, фізичне змішання, за законом Менделя, дає завжди перевагу українцям з погляду і біологічного, і духовного. Тим самим річ виключна, щоб могла постати якась значніша московська домішка.

Важко не погодитися з Юрієм Липою, який вважає, що єдиним завданням еліти сусідів України було і є знищення відчуття історизму, бодай в українській еліті, коли не в расі. Цим позбавляють вони українську расу авторитету старої раси, це «відмоложення» дає їм поле до експансії. Як приклад такого впливу є заламання історизму Пантелеймона Куліша польськими і московськими істориками.

За часи знаходження України в складі інших держав в свідомості українців виховалась зневага до своєї історії, мови, культури. Історія великого народу подавалася як якась містечкова, незначна, що сприяло закріпленню комплексу меншовартості.

¹ Липа Ю. Призначення України. – К., 1997. – С. 125.

² Там само.

³ Там само. – С. 126.

⁴ Там само. – С. 126–127.

Олександр Потебня первинну роль в народній самосвідомості відводив мові: «...Єдина прикмета, за якою ми розпізнаємо народ, вона є єдиною, незмінною і обов'язковою умовою існування народу, є єдність мови»¹. Далі автор продовжує: «Єврея, цигана, фінна, татарина, німця, які обрусіли настільки, що мовою їх сокровенної думки стала руська мова, ми не можемо ні до якого народу віднести, крім руського»².

Сучасні дослідники на основі опитувань на тему критеріїв етнічної ідентичності громадян України визначають ширше коло її заснов:

- 1) походження, родина, предки (родовід);
- 2) єдність історичної долі (міфологія народу);
- 3) мова, культура (часто субетнічні);
- 4) релігія;
- 5) зв'язок з метрополією (для діаспор);
- 6) самоідентифікація;
- 7) особливості менталітету³.

Організаційне оформлення національних адміністративних одиниць на Півдні України почалося з виділення німецьких, болгарських, а дещо пізніше, єврейських, грецьких та російських. Процес поступового скасування національного районування розпочався в 1930 р., коли, у зв'язку з ліквідацією округів і будівництвом Дніпрогесу, припинив існування Хортицький німецький район. Його в 1930 р. приєднали до Запорізької міської ради. На Другій Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин секретар Запорізької міськради повідомив про побажання жителів Хортицького району реставрувати німецький район⁴. Пропозиція була відхилена, бо Хортицький район уже входив у межі міста Запоріжжя та й основна увага урядовців була звернута в бік Дніпробуду⁵. Перевірка діяльності Запорізької міської ради Центральною комісією у справах національних меншин у грудні 1930 р. засвідчила, що рада, при всьому бажанні, не в змозі забезпечити права німецького населення так, як це робили в районі. Звідси й висновок Комісії про необхідність створення самостійного німецького району, що не зачіпав би інтереси Дніпрогесу та розвитку промисловості⁶. Новий район мав постати на території колишньої Маріупольської округи. У постанові ЦК КП(б)У від 16 лютого 1938 р. відзначалося, що у відповідності з рішенням ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У існування різних національних районів і сільрад не виправдовується

¹ Потебня О. С. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти (Упорядкування і вступна стаття Ю. Шевельова). – Нью-Йорк, 1992. – С. 118.

² Там само. – С. 117.

³ Чернова Ч. Є. Поля сенсу та співзвучність понять «етнічність» і «національність» // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6–8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя, 2005. – С. 67.

⁴ Второе Всеукраинское Совещание по работе среди национальных меньшинств (Стенографический отчет и постановления). 27–30 ноября 1930 года. – Центриздат: Москва–Харьков–Минск. Всеукраинское отделение. – С. 95.

⁵ Там само. – С. 115.

⁶ Рябошапко Л. Правове становлення національних меншин в Україні (1917–2000) – Львів, 2001. – С. 209.

національним складом населення цих районів. Тому було визнано недоцільність подальшого існування «особливих національних районів, так і сілрад», а значить їх потрібно ліквідувати шляхом реорганізації у звичайні райони та сілради¹.

Таким чином, наприкінці 30-х років ХХ ст. з ліквідацією національних районів та сілрад було припинено функціонування системи національного районування як на Півдні України, так і по всій республіці.

Як зазначає В. Гвоздик, на початку ХХ ст. загальна площа території Півдня України (Херсонська губернія, Наддніпрянська частина Катеринославської губернії та Північна Таврія), становила близько 140 тис. кв. км. За даними Всеросійського перепису 1897 р., тут проживало більше 5 мільйонів осіб. З них на Херсонщині мешкало 2 млн. 734 тис. осіб², в Наддніпрянській частині Катеринославської губернії – 1 млн. 100 тис. осіб, і в Північній Таврії – 1 млн. 200 тис. осіб. Основну масу населення краю – майже 4 млн. осіб – становили жителі села.

Найбільшу етнічну спільноту складали українці. Абсолютна більшість їх проживала на селі, де вони складали 70,9% чисельності сільського населення. При цьому в Північній Таврії та Херсонській губернії українське селянство становило 63% населення, а в чотирьох повітах Катеринославської губернії 86,2%. Лише в селах Тираспольського і Одеського повітів відсоток українців був нижчий – 50%.

Другими за чисельністю були представники російського селянства, які склали всього 13,2% сільського населення регіону. Найбільше їх проживало в Північній Таврії – 22,6%, а на Мелітопольщині вони становили майже третину населення повіту. Як в українців, так і в російських селян, що проживали на Півдні України на початку ХХ ст., основним видом роботи залишалося землеробство. У порівнянні з іншими етнічними групами вони були найменш захищеними в соціальному плані. Їм у розрахунок на одну сім'ю припадало найменше землі³. 19 єврейських колоній в 1916 р. існували на території Херсонського повіту. В них проживало 26 138 осіб [18 – 7 травня]. Колонії були засновані переселенцями із Волинської, Вітебської, Гродненської, Ковенської, Могильовської, Чернігівської губерній. Переселенці, з числа болгар, винороби отримали від царського уряду колоністські права, статус і пов'язані з цим пільги (аналогічні пільгам західноєвропейських колоністів). Це сприяло припливу нових партій переселенців, які освоювали південні землі, перетворюючи степи в родючі поля, сади, прибуткові економії.

Етнічний склад населення міст Півдня України був іншим. Основну

¹ Греки на українських теренах: Нариси етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. – К., 2000. – С. 288.

² Вся Екатеринославская губерния 1913 г. – С. 20, 37–90; Статистический справочник Таврийской губернии. – Ч. I–II. – С. 13–16.

³ Гвоздик В. С. Формування етнічних груп населення Півдня України на початку ХХ ст. // Державна етнологічна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6–8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя, 2005. – С.130 – 135.

масу населення тут складали росіяни та євреї. Згідно з переписом 1897 р. росіяни складали 66,3% населення Миколаєва, 49,1% – Одеси, 46,9% – Херсона¹. Значна частина росіян проживала також і в Північній Таврії: у Мелітополі вони складали 47,3% всього населення; в Бердянську – 56%, а в Олешках – навіть 69%².

Таким чином, поліетнічність населення регіону стала наслідком цілеспрямованої колонізаційної політики царизму на південноукраїнських землях. При цьому зауважимо, що, порівняно з українськими селянами, рівень життя та забезпеченості землею був у колоністів значно вищим, внаслідок чого вони досить стримано сприймали й революційні зміни в Росії.

Згідно з переписом 1897 р. абсолютну більшість їх мешканців складали росіяни та євреї. Звідси стає зрозумілим упереджене, а інколи – і вороже ставлення більшості населення південноукраїнських міст до питань українського державотворення.

Що ж стосовно економічного розвитку регіону, то протягом першої чверті XIX століття чітко визначився аграрний характер економіки Південної України, промисловість була спрямована на обробку сільськогосподарської продукції. Тваринництво домінувало. Дехто з купців мав власні, хоча й невеликі, кінні заводи на найнятих або куплених землях³. Крім того, купці скуповували молодняк, відгодовували його протягом року на орендованих землях, а потім продавали за більш високу ціну покупцям із внутрішніх губерній, або переганяли на продаж до Москви, Петербурга та в інші міста. Виготовляли солонину, що йшла за підрядами на потреби Чорноморського флоту⁴. Таким чином, преференції у веденні господарства на півдні України отримували московини, євреї, болгары, греки – всі, крім українців. За неоднакових умов українці невимушено зазнавали все більшої маргіналізації. Бути українцем, означало бути селянином, наймитом і не більше. Тому потрапляючи до міста, перше, що робив українець, це намагався позбутися зовнішніх ознак українства, які насамперед проявлялися в мові.

В подальший процес етнічної ідентифікації включається і національна освіта. Як констатує В. Орлянський, цього разу до традиційних, в якійсь мірі, проблем додалися нові проблеми, що дісталися в спадщину від колишнього Радянського Союзу. Серед них варто виділити проблему наявності величезної кількості людей, у яких у другому, а то й у третьому поколінні виявилися цілком розмиті етнічні корені, порушені координати

¹ Реєнт О. Українська революція і робітництво: Соціальні і економічні зміни 1917–1920 рр. – К., 1996. – С. 5–23.

² Вся Екатеринославская губерния 1913 г. – С. 20, 37–90; Статистический справочник Таврийской губернии. – Ч. I–II. – С. 15–16.

³ Дружинина Е. И. Южная Украина 1800–1825 гг. – М., 1970. – С. 206.

⁴ Сигида Г. А. Роль зовнішньої політики Російської Імперії в процесі формування купецтва Південної України в першій половині XIX століття // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6–8 жовтня 2005 року/ Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя, 2005. – С. 163 – 166.

ідентичності¹. Відповідно до теорії залежності Андре Франка², колоніальна залежність не обов'язково повинна складатися у фізичному домінуванні однієї нації над іншою. Достатнім є, щоб національна еліта країни, розділяючи інтереси і цінності чужої держави, підтримували залежність різними способами, де освіті приділялася далеко не остання роль, тому що, створена на принципах країни-колонізатора, вона всебічно підсилювала стан залежності. Переробити, перевиховати дорослу людину, в якій світогляд уже має чіткі, усталені життєві параметри, практично неможливо. Єдиним способом у цьому напрямку є створення нової філософії освіти, яка дозволила б плекати народний національний дух, характер, психологію, традиційну культуру, спосіб життя.

Перша половина ХХ ст. характеризувалася інтенсивними процесами урбанізації, що стало наслідком докорінних змін традиційного способу життя. У свою чергу, як зазначає Р. Шарібжанов, урбанізація, яка супроводжується динамікою урбанізаційних процесів з села до міста, з аграрних регіонів до промислових, з малих до великих міст, – має свої відповідні етнодемографічні та етнокультурні наслідки. У цьому контексті надзвичайно важлива історія Харківщини з її містами та багатонаціональним складом населення. Саме міські спільноти великою мірою виступають провідниками міських взірців культури, саме у міському середовищі, у безпосередньому оточенні людини відбувається індивідуалізація загальноміських норм життя, збагачення їх місцевими особливостями й традиціями. Важливо враховувати урбанізацію, як особливий спосіб життя, відмінний від сільського і типом спілкування, і специфікою розвитку людини, її родинних, сусідських, етномовних стосунків, формами організації виробництва та невиробничої діяльності³. Відмінним є і перебування, влаштування та мешкання етнічних спільнот в місті. Виникаючи в певному етнічному середовищі, місто з самого початку піддається впливу навколишнього сільського населення. Цей вплив особливо вагомий в тих випадках, коли місто гомоетнічне навколишньому не міському середовищу, коли в ньому переважає корінний, місцевий етнос. Але і міста, гетероетнічні навколишньому середовищу, засновані серед іноетнічного населення, виявляються з ним у тісному контакті. Етнічні та етнокультурні впливи тут бувають взаємними. З подальшим економічним і культурним розвитком міста, воно починає вже, в свою чергу, підпорядковувати навколишнє населення, сприяти розвитку економічних та культурних зв'язків, прискоренню етнічних процесів⁴.

¹ Орлянський В.С. Роль національної освіти в процесі етнічної ідентифікації: уроки політики коренізації 1920-х років в Україні // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6–8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя, 2005. – С. 58.

² Пауло Фрейре Педагогіка пригноблених. – К., 2002. – С. 6.

³ Валеєва А. Ф. Влияние урбанизации на языковое поведение жителей полиэтнического региона // Социологические исследования, 2002. – № 8. – С. 40.

⁴ Шарібжанов Р. В. Етнос і місто: проблеми взаємодії (на прикладі Харківщини 1920–1930-х років) // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України.

Цивілізаційно-еволюційні процеси, що проходять в Україні, на думку дослідників, представляють собою цивілізаційний розлом, який автоматично перетворює її в країну з невизначеною, гібридною і фрагментарною ідентичністю, що фактично позбавляє формування нації в класичному – «націоналдержавному» розумінні. Адже нація, на відміну від просто спільної території, створює первинні політичні зв'язки і базову лояльність індивідів, інші узи і форми солідарності, єдності. То ж бо гендерні, сімейні, регіональні, релігійні, класові ідентифікації мусять бути підпорядковані цій провідній відданості громадянина його національній державі. Демократично універсальні орієнтації стали для України першим кроком, який не викликає заперечень ні в кого. Чи достатньо цього, щоб стати політичною нацією? Чи спільність політичної долі останніх десятиліть, що ментально укорінює участь громадян не тільки в політиці, а в цілому в житті держави, – достатній важіль, не кажемо для національної, а хоча б для політичної самоідентифікації громадян країни з державою, в якій вони живуть, чи вони так і залишаться за цих умов лише діаспорами інших країн і політичних націй? Національна ідентичність як цілісна і стабільна структура в Україні, на жаль, поки що не склалась. Для цього бракує колективності, національної солідарності і спільності, і, по суті, – консолідованої політики, без якої неможлива реалізація цілей і місії країни.

І до цього часу ведуться гострі дискусії, які не дали відповіді на питання: якою має бути українська ідентичність, яким повинен бути український патріотизм – етнічним, громадянським, лінгвістичним чи якимось ще. В українському світогляді апеляція до історико-культурної традиції в більшості випадків призводила і призводить до нових мікро- і макророзламів суспільства. «Де-факто в Україні немає державно-історичного міфу, який би однозначно сприймався усім суспільством як базовий, архетипічний¹. Ситуація з етнонаціональними процесами в Україні за роки незалежності не спростилася, а постійно ускладнюється. Існують відмінності в системах цінностей самих українців у різних регіонах України, хоч національна свідомість історичних автохтонів поступово зростає. Загострення уваги на відмінності в орієнтаціях на різні парадигми суспільного ідеалу в основному проповідують вже не українці, а представники діаспор, які не готові поступитися місцем національній еліті, що невпинними темпами формується в закладах освіти, усвідомлюючи себе частиною свого народу, своєї історії, та заявляє про своє право на управління власною державою. Та все ж, попри всі зміни та націєтворчі процеси в Україні, її південно-східний регіон в контексті дослідження проблеми в силу своїх особливостей залишається досить консервативним. Щодо

Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6–8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя, 2005. – С.121.

¹ Орел В. К. Етнонаціональна різноманітність Півдня України // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6–8 жовтня 2005 року/ Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя, 2005. – С.110.

конституційно-політичної, адміністративно-територіальної реформ, то вони в більшості своїй відповідають інтересам національних меншин, поза увагою залишаючи українців.

У подоланні цього стану непересічне місце повинен зайняти фольклор, його пропаганда і системне вивчення. Цей підсвідомий чинник найшвидше озивається на підсвідомому рівні і робить з національного маргінала свідомого представника своєї нації. Фольклор безпосередньо пов'язаний з народною традицією як у етнічному, так і в побутовому аспектах, відтак виступає визначальним показником не лише етнічної, а й національної свідомості загалом. Саме фольклор, разом з мовою та історією, в сучасних умовах становить собою основу, підґрунтя збереження етнокультури, національної свідомості народу (етносу). Як стала традиція народу, сфера постійних та історично зумовлених змін він втілює в собі трансмісію засобів відтворення текстів, інтегруючий компонент традиційних обрядів, унормованих форм поведінки (народний етикет), акумуляцію народної пам'яті. У фольклорній формі закріплювалася спадкова інформація, історична пам'ять, передача міфологічної традиції і реалізації міфів та вірувань, осмислення обрядів.

Одне з найневідкладніших сучасних завдань фольклористики – якомога повніше і глибше зібрати, осмислити, узагальнити багатовіковий традиційний культурний досвід нації, показати на цій основі її етногенетичну глибину та сучасний духовний потенціал.

Оскільки проблема української ідентичності перші 13 років української незалежності не турбувала жодного з Президентів, наділених усією повнотою влади, використання українського фольклору як засобу пробудження етнічної пам'яті, ситуація з українськістю півдня України за цей час залишалася постколоніальною. Ні посткомуністичний ідеолог Леонід Кравчук, ні етнічно індиферентний Леонід Кучма з його російськими романсами під гітару не могли змінити її на краще. Перший тому, що боявся зачіпати це питання, другий тому, що для нього його не існувало настільки ж, наскільки для теперішнього Президента Білорусі. Але, на жаль, мало що змінилося й за президентства національно свідомого Президента Віктора Ющенка. До прикладу, в Ізмаїльському районі із загального переліку масових заходів натрапляємо приблизно на рівну кількість українських і російських назв. По-українськи названо «День державного службовця», «День комсомолу України», спортивні змагання «Молодь обирає здоров'я», свято дитячого малюнка «Ми – нового покоління діти», виставку рушників, «Рушники моєї матусі», виставку квітів «Український мій духмяний дивосвіт», свято урожаю «Хліб на столі – мир на землі» масове гуляння «Ой на Івана, на Купала». Решта – переклади на українську відомих російських брендів «Перехрестя кохання», «Моя Батьківщина – країна без меж», «Поезія в пісні», «Новорічна тусовка», «Принцеса весни», «Віват, студент». Українського в них тільки всього, що назва. До того ж це не наймасовіші свята. Культурні потреби молдавського народу забезпечує весняне свято «Марцишор». Решта – російські «Дарите жінщинам цветы», «Победа в серце

каждого живет», «Мадам года», «День рыбака», «Какие наши годы», «Рождественський бал», «Супер-бабушки», «Страна мечты», «Супер Містер Ікс», «Искусство букета», «В мире много сказок», «Осенний бал», «Любовь с первого взгляда», «Мы ребята brave», «Последний герой», «Золушкин бал», «В несканном венке Дуная». Наче й не існує в районі болгарських, гагаузьких сіл. Їхнє представництво повинно вміститися в назву останнього із перелічених заходів. Це при тому, що молдавани в краї становлять 27,6% населення, болгари – 25,7%, українці – 28,9%, і лише 16,2% росіяни.

Не треба великої спостережливості, щоб констатувати факт, що найбільше держава переймається задоволенням культурних запитів найнечисельнішої етнічної меншини краю. Чи знає вона про це? Мусить знати. Ці дані взяті зі звіту до обласного управління культури. Звідти такі ж звіти регулярно надсилаються до відповідного міністерства і, якщо за стільки років нічого не змінилося, вочевидь, отримують там схвалення. Культурні запити титульної нації і далі перебувають на периферії державних інтересів. Складається враження, що на цій території Українська держава їх не має. Зрештою, як і продуманої концепції культурної політики в цілому. Ні Національна академія наук з відповідними інститутами, ні Український центр культури, підпорядкований Міністерству культури, такої концепції не запропонували. Мабуть, їм її ніхто не замовляв. Даремно їдять хліб і інші наукові та адміністративні установи гуманітарної сфери.

Як показує дійсність, в українській державі нема не лише консолідуєчого міфу – власного бачення етнічної історії, власного героїчного минулого (повернення до національних традицій зневажливо називається шароварщиною), а й найменшого уявлення про національну та культурну реактивацію Українського Півдня. Його подальший розвиток визначає синергетика чи, швидше, – інерція радянських традицій, згубний вплив яких на деукраїнізацію України розглянуто вище. Тож сама по собі ситуація тут не виправиться ніколи. Потрібна мудра національна політика і врахування державою інтересів усіх національних меншин, а не однієї, яка вважає себе тут більшістю. Першим кроком має стати відродження української місцевої культури, народних традицій, які ще жевріють у пам'яті старшого покоління. Тож шлях до України для омалоросених українців має відбуватися через пробудження підсвідомих чинників, через ідентифікацію свого через фольклор, який вони чули з дитинства. Чи займається цим хтось свідомо чи хоча б підсвідомо? Якщо й так, то до українського Півдня ці потуги не доходять. Для прикладу, на території Бессарабії існує маса фольклорних фестивалів різного підпорядкування, які фінансуються українською державою. Нема лише фестивалю українського фольклору. Сотні самодіяльних колективів фінансуються з бюджетних коштів. Спробуйте знайти серед них український. Складається враження, що хтось свідомо готує цей край до переходу під знамена іншої держави, а українців – до здачі в полон. Кому? Та байдуже.

Валентина ТЕЛЕУЦЯ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И НАЦИОНАЛЬНАЯ
САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ КАК ПОДСОЗНАТЕЛЬНЫЕ СОСТАВНЫЕ
НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ
В УСЛОВИЯХ ЮГА УКРАИНЫ**

В статье рассматривается проблема динамики политических и культурных процессов в Бессарабии на историческом фоне XVIII –XXI в., а также влияние политических факторов на национальное самосознание.

***Ключевые слова:** национальная идентичность, национальная традиция, ментальность, южноукраинский регион, этническая история.*

Valentina TELEUTSYA

**NATIONAL IDENTITY AND NATIONAL SELFIDENTIFICATION AS
SUBCONSCIOUS COMPONENT OF NATIONAL TRADITIONS IN THE
CONDITIONS OF THE SOUTH OF UKRAINE**

The article touch up on a subject and problem of dynamic the political and cultural processes in Bassarabia on a historical sight of XVIII –XXI centuries and political factors influence on the national selfconscious.

***Key words:** national identity, national tradition, mentality, south ukrainian region, ethnic history.*